

Inte mitt fel

Den globala produktionens självbedrägeri

Världen är överbefolkad, överutnyttjad, överexploaterad. Mer än en miljard lever i djupaste fattigdom, en miljard i extremt överflöd. Inte har väl vi något ansvar i detta? Eller skuld?□

Text: Mattias Hagberg | Bild: Thomaz Grahl | Från [SocialPolitik nr 3/2012](#) | [Prenumerera](#)

– Jag har inte gjort något! Jag rår inte för det, det är inte mitt fel. Jag rår inte för det som har hänt, ingen rår för det – det är inte mitt fel, säger Frank i den tyske dramatikern **Roland Schimmelpfennings** uppmärksammade pjäs *Peggy Pickit ser Guds ansikte*, en pjäs som under det senaste året spelats på flera ställen runt om i landet. Det är pjäsens sista ord. Efter dem tystnad.

Orden skulle kunna fungera som en kommentar till vår tidsanda, till hela den nyliberala tankemodellen. Världen ligger framför oss som ett sår. Överbefolkad. Överutnyttjad. Överexploaterad. Men ändå vill ingen ta ansvar.

Roland Schimmelpfenning skrev pjäsen som en del i ett större projekt om västvärldens förhållande till Afrika.

Peggy Pickit ser Guds ansikte är ett relationsdrama. Två medelålders par återser varandra efter sex år. Det ena paret, Martin och Karin, har arbetat som läkare någonstans i Afrika. Det andra paret, Frank och Liz, har stannat hemma, gjort karriär och skaffat barn. De har alla längtat efter att ses. Men det som var tänkt att bli en trevlig parmiddag blir en katastrof. Martin och Karin har upplevt för mycket elände under sina år i Afrika. Frank och Liz har förträngt för mycket. De kan inte längre mötas. Under parmiddagen faller

deras värld samman. Den ende som håller huvudet kallt är Frank. Han vägrar att konfrontera den värld han lever i, eller de konflikter som uppstår mellan paren medan de dricker bubbelvin och äter "en piffig grönsaksrätt med kapris och pinjenötter".

Pjäsen är stiliserad och övertydlig. Men just därför intressant. Den pekar oundvikligen ut de variga såren i vår självbild. För Frank vet att han har fel, han vet att han har gjort något. Han vet att han är skyldig. Inte bara till parmiddagens haveri, utan även till andra människors lidande, långt hemifrån. Han vet bara inte hur.

Vi har alla sett siffrorna. Vi vet att över en miljard människor lever i fattigdom. Vi vet att fler än hundra miljoner barn är undernärda. Vi vet att tio miljoner människor dör varje år som en följd av undernäring.

Vi vet också att över en miljard människor lever i extremt överflöd – med tillgångar som för bara några decennier sedan var förbehållna kungligheter.

Men hur skall vi hantera denna kunskap?

Jordens välbärgade, det vill säga den dryga miljard människor som lever i välstånd, har ett direkt ansvar gentemot världens fattiga, skriver filosofen **Peter Singer** i boken [Det liv du kan rädda: agera nu och stoppa fattigdomen \(2009\)](#). Men, påpekar han, inte för att de rika är direkt skyldiga till fattigdomen, den frågan är alltför komplicerad för ett så enkelt svar, utan för att de har resurserna att göra något åt problemet.

I boken [Praktisk etik \(1996\)](#) ger Peter Singer ett konkret exempel för att visa vad han menar. Han ber läsaren att föreställa sig en man som på väg hem från jobbet upptäcker ett barn som håller på att drunkna. Har inte den mannen då en moralisk skyldighet att rädda det barnet? Vad skulle vi tycka om han bara gick förbi? Om han sa att han inte hade tid?

Just så förhåller det sig med den globala fattigdomen, menar Peter Singer. Tusentals barn dör varje dag, samtidigt som världens välbärgade har alla de resurser som krävs för att rädda dem.

För att understryka sitt resonemang har Peter Singer satt upp fyra premisser:

- Om vi kan hindra något ont utan att offra något av jämförbar betydelse, bör vi göra det.
- Extrem fattigdom är något ont.
- Det finns extrem fattigdom som vi kan hindra utan att offra något av jämförbar moralisk betydelse.
- Vi bör hindra viss extrem fattigdom.

Vid en första anblick kan Peter Singers resonemang kännas tilltalande. Det finns en enkelhet och en klarhet i hans moraliska ställningstagande som känns befriande. Men vid en närmare anblick finns det något som skaver. Något som känns fel.

Roland Schimmelpfenning konfronterar just denna känsla i sin pjäs. Paret som under sex år arbetat som biståndsarbetare i Afrika framstår till en början som goda representanter för den etik som Peter Singer gett filosofisk stadga. De har bestämt sig för att hjälpa. Men medan parmiddagen fortgår blir det uppenbart att deras hedervärda biståndsinsats bär på gamla tankar om över- och underordning. Deras insats liknar mest gammaldags välgörenhet. De framstår till slut som postmoderna slumsystrar. Eller som Frank uttrycker det i en av pjäsens nyckelrepliker:

– Det vet man ju, [...] hela stadsdelar fulla av biståndsarbetare och frivilliga, och så vänjer de sig vid den livsstilen – bilarna, tjänstefolket. [...] Biståndsarbetare och frivilliga på riktigt gott humör som upplever bästa tiden i sitt liv med tjänstefolk, och så har de alltid pengar på fickan – köpkraft, köpkraft.

Samtidigt som han raljerar över sina vänners förmenta godhet vet Frank att han själv inte är bättre bara för att han väljer att blunda, att hålla avstånd.

För det handlar inte bara om ansvar i Peter Singers anda, det handlar om skuld.

I Roland Schimmelpfennings pjäs finns ett garage fullt med gamla prylar; allt det där som blivit över efter år av konsumtion; allt det där som Frank och Lisa köpt, men som de nu inte har tid eller ork att använda.

Garaget är en symbol för överflödet. Roland Schimmelpfenning använder det som påminnelse om den massiva rikedom som samlats hos jordens välbeställda. Garaget pekar mot det system av global omfördelning som länkar oss alla samman, vare sig vi vill eller inte.

Men det behövs inte ett garage för att se dessa länkar; det räcker med att gräva i fickan eller i tvättkorgen för att konfronteras med världens orättvisor.

Ta en vanlig mobiltelefon eller en vanlig t-shirt som exempel. Råvarorna framställs ofta under vidriga förhållanden, såväl mänskligt som miljömässigt, för att sedan få sin slutgiltiga form i väldiga fabriker eller avlägsna sweetshops där arbetsförhållandena, arbetsmiljön och ersättningen är under all kritik.

Eller varför inte öppna kylskåpet.

Den ständigt ökande köttkonsumtionen har på några decennier blivit ett globalt gissel. Köttproduktionen har konkurrerat ut annan matproduktion med stigande matpriser, matbrist och ökade utsläpp som följd.

För att uttrycka det kort: den globala arbetsmarknaden är ett ofantligt maskineri för omfördelning. Från de fattiga flödar energi, arbete och produkter till de välbeställda.

Utan allt detta arbete. Utan den låga levnadsstandarden, utan undernäring, utan bristfällig miljölagstiftning, utan förtryck av fackföreningar, utan barnarbete, utan oändlig övertid, utan förbud mot pauser för toalettbesök, utan förgiftning, utslitning och krämpor, utan fattigdom, hade världens välbeställda, till vilka en majoritet av alla svenskar kan räknas, aldrig haft råd att byta mobiltelefon vart annat år, köpa nya kläder när de gamla känns tråkiga eller äta kött varje dag.

Inget av detta är någon nyhet. Trots det väljer vi alltför ofta att upprepa Franks slutrepliker:

– Jag har inte gjort något! [...] Det är inte mitt fel.

Här finns en skuld. Men hur ser den ut?

Den amerikanska statsvetaren **Iris Marion Young** talar om den *"sociala förbindelsens modell"*. Hon menar att vi alla är intimt sammanlänkade i ett globalt system som gör att vi har ansvar och skyldigheter gentemot varandra. Men, säger hon, dessa skyldigheter och detta ansvar kan vara svåra att upptäcka, eftersom de sällan är direkta eller individuella, utan indirekta och kollektiva. De påminner inte om mannen som kan rädda ett barn som håller på att drunkna. De är istället komplicerade och svåröverskådliga. Hon skriver:

"Denna modell säger att alla aktörer som genom sina handlingar bidrar till de strukturella processer som skapar orättvisa har ett ansvar att avhjälpa dessa orättvisor" ([Global utmaning: Krig, självbestämmande och global rättvisa, 2009](#)).

För Iris Marion Young är saken alltså tämligen enkel. Varje gång vi köper en vanlig mobiltelefon, en t-shirt eller ett paket kött bidrar vi till en orättvis omfördelning av resurser och till miljöförstöring i andra delar av världen och därmed

har vi också ett ansvar och en skuld.

Utsläppen av växthusgaser visar i blixtbelysning hur nära vi faktiskt står varandra. Alla bidrar vi på ett eller annat sätt till utsläpp som påverkar den globala uppvärmningen, en uppvärmning som genererar svält och våldsamma konflikter kring knappa resurser.

Är detta en nyhet? Knappast.

Därför kan man fråga sig hur vi klarar av att leva med denna vetskap? Hur kan vi gång på gång upprepa Franks slutreplik: Jag har inte gjort något! Det är inte mitt fel!?

I Roland Schimmelpfennings pjäs bli parmiddagen ett fiasko, en "katastrof". Under trycket från de undanträngda sanningarna om sina liv bryter allt samman. Det är som om fördämningen brister, för alla, utom för Frank. Han framhärdar i sitt förnekande – fast det är han som hela tiden varit den mest klarsynte, han som avslöjat biståndsparets självbedrägeri, han som pekat på biståndsarbetet som en postmodern avlatshandel.

Men varför rämnar inte bilden oftare? Varför tränger sig sanningen inte på?

Sigmund Freud talade om sublimering, om vårt psykes förmåga att tränga undan skrämmande tankar och erfarenheter för att vi skall orka leva. Kanske kan man tala om en ideologisk sublimering, om ett politiskt självbedrägeri.

För den som bläddrar i den nationalekonomiska litteraturen, i affärstidningarna eller varför inte i de stora partiernas programförklaringar står det snabbt klart att vi skapat en illusion av rättvisa. Där kan man läsa om världshandeln som ett rättvist utbyte, om de globala orättvisorna som en spegel av strävsamhet och om alla de varor som flyter från fattiga till rika som en välsignelse, eftersom produktionen skapar arbete.

Det finns en inneboende obalans i hela den globala ekonomin, skriver humanekologen **Alf Hornborg** i sin banbrytande bok [Myten om maskinen \(2010\)](#), och den obalansen upprätthålls av föreställningar om att allt går att översätta till en och samma valuta:

"Pengar är, som spelbrickor i ett nollsummespel, anspråk på andras resurser. Teknisk och ekonomisk rationalitet definieras av hur många spelbrickor man har lyckats samla på sig och är således alltid avhängig ens position i ett globalt fördelningssystem."

Eller med andra ord: pengar, eller åtminstone föreställningen om att allt går att prissätta mot en gemensam valuta, fungerar som en ideologisk sublimering, ett bortträngande. Det som produceras i fattiga områden prissätts lågt, det som produceras i rika områden prissätts högt. Men det som framstår som symmetriskt när det värderas i pengar är i själva verket asymmetriskt när det mäts med andra måttstockar. Varför skall en timmes hårt arbete på bomullsplantage i Mali eller Pakistan vara mindre värt än en timmes arbete på en reklambyrå i Sverige eller Frankrike?

För den som vill förändra gäller det helt enkelt att gå till verket som en psykoanalytiker. Det gäller att avtäcka det undanträngda; att verka i motsatt riktning som den ideologiska sublimeringen; det handlar om att peta i såren.

Eftersom vi alla är intimt sammanlänkade i ett system av ojämlikt utbyte gäller det att hela tiden lyfta fram de vardagliga praktiker och föremål som pekar på orättvisorna. Mobiltelefonen är aldrig ett oskyldigt kommunikationsverktyg. Bomullströjan är aldrig bara ett plagg. Oxfilén är aldrig bara en bit kött. De är alltid inskrivna i ett globalt sammanhang.

Därför måste vi våga säga:

– Jag har gjort något! Det är också mitt fel!

mattias.hagberg@textverk.se

thomaz.grahl@melica.se

Denna artikel finner du i [Socialpolitik 3-2012](#)

– Andra artiklar ur samma nummer:

» Vetenskap och kultur i skolan

» [Visst har vi råd med en bra äldreomsorg!](#)

» Linus utan det stöd han har rätt till

» [Det var en olycka, Reinfeldt! utförsäkrad och utstämplad](#)

[Beställ en prenumeration »](#)